

Kur'ân'ın Tevhide Yönelik Evrensel Mesajları

Universal Messages of The Qur'an About Tawhid

Dr. Musa Güler*

Geliş Tarihi/Received: 02.05.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 23.12.2024

Öz: Yüce Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerim evrensel bir kitaptır. Kur'ân, kıymete kadar bütün insanları uyarmak, onları cehaletin karanlıklardan çıkarıp doğru yola ulaştırmak amacıyla indirilmiştir. Kur'ân öncelikle muhataplarını doğru bir inancı benimsemeye ve bu doğrultuda hareket etmeye çağırılmaktadır. Kur'ân'da Allah'ın tek ve şeriksiz olduğu vurgulanmaktadır ki bu inanç tevhid olarak isimlendirilmektedir. Tevhid; Allah'ın varlığına, birliğine, dengi ve benzerinin bulunmadığına, her şeyin yaratıcısı olduğuna, hiçbir şeye muhtaç olmadığına, her şeyin ona muhtaç olduğuna, hükümranlığının gökleri ve yeri kapsadığına, her canlının rızkını verdiğine, tek mabud olduğuna Tevhidin zıddı şirkdir. Şirk ise Allah'a ait olan bir hakkın başka varlıklara da verilmesidir. Bütün peygamberler, öncelikle insanları Allah'tan başka ilah olmadığına, yalnız ona ibadet etmeye, şirk ve şirke sebep olan şeyleri terk etmeye davet etmişlerdir. Çünkü insanların en önemli görevi yaratıcısını tanımak ve onun belirlediği ilkeler doğrultusunda kulluk etmektir. İnsan yalnız Allah'a kul olmakla emredilmiştir. Kulluk bir yaşam biçimidir. Bunun bilincinde olmak için tefekkür gereklidir. Son ilahi mesaj olan Kur'ân, afaki ve enfüsi âyetler üzerinde tefekküre çağırır. Yani insanı hem kendi yaratılış inceliklerini hem kâinat ve içindeki varlıklar üzerinde tefekkür etmeye davet etmektedir. Tefekkür sayesinde insan bir yandan Allah'ın yüce sıfatlara sahip olduğunu idrak ederken bir yandan da bütün yaratıkların aciz ve muhtaç olduğunu, dünya hayatının imtihan amaçlı yaratıldığını anlamaya çalışır. Kur'ân-ı Kerim'in evrensel mesajlarından birisi de adaleti ayakta tutmaktır. Adalet dengedir, eşitliktir, bir şeyin yerli yerinde kullanılmasıdır. Adalet Allah'ın emir ve yasaklarına uygun davranmaktır. Yüce Allah adaletle hükmetmeyi emreder. Adaletle riâyet edilen toplumlarda bireyler daha huzurludur. İnsanlık he zaman ve her yerde bu mesajları benimsemeye ve bu doğrultuda hareket etmeye ihtiyaç duyar. Bu bakımdan çalışmamızda tevhid inancı, yalnızca Allaha kulluk etmek, Allah'ın yüceliği ve kudreti üzerine tefekkürü gerçekteştirmek, adaletin tesisine duyulan ihtiyaç gibi Kur'ân'ın bir kısım evrensel mesajları incelenmiştir.

* Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Bingöl. <https://orcid.org/0000-0002-2577-3187>

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur'ân, Tevhid, Ubûdiyyet, Tefekkür, Adalet, Evrensel.*

Abstract: *The Holy Quran, the word of Almighty Allah, is a universal book. The Quran was sent down to warn all people until the Day of Judgment and to lead them out of the darkness of ignorance and onto the right path. First of all, the Quran calls its addressees to adopt a correct belief and to act accordingly. It is emphasized in the Quran that Allah is one and has no partners, and this belief is called tawhid. Tawhid; It is to believe in the existence and unity of Allah, that He has no equal or equal, that He is the Creator of everything, that He does not need anything, that everything depends on Him, that His sovereignty covers the heavens and the earth, that He provides sustenance for every living thing, and that He is the only God. The opposite of Tawhid is shirk. Shirk, on the other hand, means granting a right that belongs to Allah to other beings. All prophets first of all invited people to believe that there is no god but Allah, to worship Him alone, and to abandon polytheism and things that cause polytheism. Because the most important duty of people is to know their creator and to serve him in accordance with the principles determined by him. Man is commanded to be a servant only to Allah. Servitude is a way of life. Contemplation is necessary to be aware of this. The Quran, the last divine message, calls for contemplation on superficial and internal verses. In other words, it invites people to contemplate both the subtleties of their own creation and the universe and the beings within it. Thanks to contemplation, man, on the one hand, realizes that Allah has sublime attributes, and on the other hand, tries to understand that all creatures are helpless and needy and that the life of this world was created for the purpose of testing. One of the universal messages of the Quran is to uphold justice. Justice is balance, equality, the proper use of something. Justice means acting in accordance with divine teachings. Almighty Allah commands to rule with justice. Individuals are more peaceful in societies where justice is respected. Humanity always and everywhere needs to embrace these messages and act accordingly. In this respect, some universal messages of the Quran, based on monotheism, were examined in the study.*

Keywords: *Tafsir, Quran, Tawhid, Worship, Contemplation, Justice, Universal.*

Giriş

Kuşkusuz, insanları yaratan Yüce Allah, onlara dosdoğru yolu göstermiş, onlar için en yararlı hükümleri açıklamıştır. Bütün peygamberlere gelen ilahî mesajların ortak adı olan İslam dini insanları öncelikle tevhid inancına davet etmiştir. Bu inancı benimseyip salih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceği müjdelenmiştir. Başka bir ifade ile İslam, insanlara dünya ve ahiret saadetinin şifrelerini bildiren ilahî buyruklar bütünüdür. İslam'ın son ve mükemmel kitabı Kur'ân-ı Kerim'dir. Zira insanlığın ihtiyaçlarına cevap

veren, kıyamete kadar geçerli, daima tazeliğini koruyan, hatta zaman ilerledikçe gençleşen,¹ hak ile batılı ayırt eden ilahi bir uyarıdır.²

Kur'ân getirdiği ilkeleriyle Allah'a nasıl iyi bir kul olunacağını yolunu gösteren kulluk kitabıdır. Zira Kur'ân'da iman, ahlak, ibadet, dua, tefekkür, adalet, muamelat gibi birçok konuya dair âyetler mevcuttur. Başka bir deyişle insana doğru yolu göstermek amacıyla gönderilen Kur'ân'da imanla ilgili ilkeler zikredilmiş, Allah'tan başka ilah olmadığı, kâinatı yaratan ve idare edenin Allah olduğu, Allah'ın insanlar için en doğru yolu gösterdiği vurgulanmıştır. Kur'ân, insanın zayıf, muhtaç ve yaratılan olduğunu; Allah'ın ise yegane yaratan, idare eden, itaat edilmesi gereken, eşi ve benzeri bulunmayan yüce bir varlık olduğunu belirterek insanı bu gerçeği anlayabilmesi, kavrayabilmesi ve iman etmesi için tefekküre davet etmiştir. Zira tefekkür doğruya ulaşmada ve hidâyete erişmede önemli bir etkidir.

Tevhid ilkesi sadece Allah'ı Mabud olarak görmeyi, sadece ona ibadet etmeyi ve mutlak olarak sadece ondan istemeyi gerektirir. Bu bakımdan Kur'ân, insanlara ubûdiyyet esaslarını göstermiş, onların yararı için sosyal ve hukukî düzenlemeler içeren emirler göndermiş, o esaslara inanmak ve onlara riâyet etmek gerektiğini belirtmiştir:

“Sonra seni de bu konuda ilâhî vahye dayalı bir yola koyduk. Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma.”³ denilerek insanlık için ilahî vahye uymanın gerekliliğine işaret edilmiştir.

Yüce Allah, insanlara doğru yolu göstermek amacıyla peygamberler göndermiş, onları vahiy ile desteklemiştir. Bu amaçla son ilahî kitap olan Kur'ân, Hz. Peygamber'e vahyedilmiştir. Allah kelamı olan Kur'ân, ilkeleri evrensel nitelikte olup her toplumda ve dönemde insanlığa yol göstermeye devam etmektedir.⁴ Kur'ân'ın en önemli mesajı tevhid inancına davettir. Tevhid inancı kulluğun esası olup her bakımdan insan davranışlarını etkilemektedir. Bu bakımdan Kur'ân'ın tevhidle ilişkili mesajlarının incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda ubûdiyyeti Allah'a tahsis etmek, sadece Allah'a yalvarmak ve ondan istemek, tefekkürde bulunmak ve adaleti tesis etmek gibi Kur'ân'ın evrensel mesajları incelenmiştir.

¹ Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Söz Basım, 2006), 546.

² el-Furkân 25/1.

³ el-Câsiye 45/18.

⁴ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1989), 3/1453.

Bu çalışmada âyetler ışığında tevhid inancı ve buna bağlı olan evrensel mesajlar ile bu mesajların insanlık tarihi boyunca bütün peygamberler tarafından tebliğ edildiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Kıyamete kadar insanlığın bu mesajlara muhatap ve muhtaç olduğu dikkatlere sunulmaya ve bu gerçekleri benimseyenlerin düşünce ve davranışlarında önemli etkiler meydana geleceği vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışma orijinal olup önem arz ettiği kanaatindeyiz. Bu çalışmada konular temel tefsir kaynaklarından ve konuyla alakalı eser ve makalelerden istifade edilerek tanımlama ve misal gösterme yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır.

1. Tevhide Davet

Tevhid, sözlükte birlemek, bir şeyin tek ve bir olduğuna hükmetmek, anlamlarına gelir.⁵ Terim olarak ise Allah'ın tek olduğuna, eşi, dengi ve ortağı olmadığına inanmak, O'nu Rabb olarak bilmek, birliğini ikrar etmek, akıllarda tasavvur edilen ve zihinlerde tahayyül edilen her şeyden soyutlamaktır.⁶ Tevhidin karşıtı ise şirkir. Şirk ise zâtında, sıfatlarında, fiillerinde ve ibadet edilmesinde Allah'ın ortağı, dengi ve benzeri bulunduğu inanmaktır.⁷ İlk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün elçiler tevhid inancını kabule; şirki reddetmeye davet etmişlerdir.⁸ Allah'ın emri doğrultusunda tebliğ görevinde bulunan peygamberler, Allah ile insan arasındaki münasebete dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda Allah'ın yaratan, yol gösteren, kendisine itaat edilmesi gereken yüce bir varlık olduğu; insanın ise yaratılan, yaratıcısının buyruklarına itaat etmesi gereken mütevazı bir varlık olduğu vurgulanmıştır.⁹ Tevhid inancına göre ulûhiyette ve ubûdiyette Allah'ın ortağından söz edilemez. Çünkü Yüce Allah ile insan farklı kategorideki varlıklardır.¹⁰ Allah mutlak gaybdir. İnsan idrakini aşan mutlak hakikattir. Sıfatlarıyla varlığa tecelli eder ve onun esmasının tecelli-

⁵ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dârü's-Sadr, 1993), 3/446; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi* (İstanbul Bahriye Matbaası, 1305), 2/48.

⁶ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk., Muhammed Basil Uyun es-Sud, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 73.

⁷ Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/193.

⁸ Ali Muhammed Sallabî, *İslam İnanç Esasları*, terc, Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 258.

⁹ Süleyman Ateş, *Kur'an'da Allah-İnsan* (İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, ts.), 84-85.

¹⁰ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, terc. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 35.

leri varlık aynasında görünür.¹¹ Allah'ın tek olması, eşi ve benzerinin bulunmaması, herkesin kendisine muhtaç; kendisinin ise hiç kimseye muhtaç olmaması, mutlak güç sahibi, sonsuz merhametinin olması gibi özellikleriyle aşkın bir varlıktır. Vahiy süreçleri içerisinde tevhid inancında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Kur'an'ın en önemli amaçlarından biri yüce Allah'ı, zâtı ve sıfatları ile tanıtmak, doğru yolu göstermek, yanlış inançlara ve hurafelere karşı uyarıda bulunmaktır.

Deki: "Hangi şey şahitlik bakımından en büyüktür?" De ki: "Allah benimle sizin aranızda şahittir. Bu Kur'an, bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu. Yoksa siz Allah ile birlikte başka ilahlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?" De ki: "Ben buna şahitlik etmem." De ki: "O, yalnızca tek bir ilahtır; ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden elbette uzayım."¹²

Kur'an'a göre en büyük günah Allah'a ortak koşmaktır. Çünkü Allah'a uygun olmayan bir sıfatı ona nispet etmek, Onun yetkisine el uzatmak olur ki bu da büyük bir hak ihlali demektir. Kur'an'da bu, "büyük zulüm" olarak ifade edilmektedir:

"Hani Lokman, oğluna öğüt vererek 'Ey yavrucuğum! Allah'a sakın ortak koşma! Şüphesiz ki şirk büyük bir zulümdür.' demişti".¹³

Kur'an'da büyük zulüm olarak vasıflandırılan şirk inancının, tevbe edilmediği takdirde bağışlanmayan bir günah olduğu belirtilmektedir:

"Şüphesiz ki Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını, (diğer günahları) dilediği (layık olan) kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kişi büyük bir günah(la) iftira etmiş olur."¹⁴ Bundan ötürü Kur'an, Allah'a şirk koşanların sürekli olarak cehennemde kalacaklarını haber verir.¹⁵

İlahi uyarılara muhatap olan insanın en temel görevi de yaratıcısını doğru tanımak ve yalnızca ona kulluk yapmaktır. Zira yaratıcısını bilmek İslam'ın temeli ve her işin başıdır.¹⁶ Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün

¹¹ Mustafa İslamoğlu, *Alemlerin Rabbi Allah*, (İstanbul, Denge Yayınları, 2006), 46.

¹² el-En'âm 6/19.

¹³ Lokmân 31/13.

¹⁴ en-Nisa 4/48.

¹⁵ Bk. el-Beyyine 98/6.

¹⁶ Said Havva, *Allah'a İnanmak*, terc. Faruk Yılmaz (İstanbul: Yenda Genel Dağıtım, ts), 13.

peygamberlerin insanları yalnızca Allah'a kul olmaya çağırarak Kur'an'da şöyle haber verilmektedir:

Senden önce hiçbir elçi göndermedik ki ona "Benden başka ilah yoktur; bana kulluk edin!" diye vahyetmiş olmayalım.¹⁷ "Yemin olsun ki Nûh'u (elçi olarak) kavmine göndermiştik de onlara "Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına kulluk etmeyin! Şüphesiz ki ben size (gelecek) elem verici bir günün azabından korkuyorum." (demişti).¹⁸ Âd (kavmin)in kardeşini (Hûd'u) an! Zira o, kendinden önce ve sonra uyarıcıların geçtiği Ahkaf bölgesindeki kavmini "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin! Şüphesiz ki üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum!" diye uyarmıştı.¹⁹

Tevhid inancını benimsemek; Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, O'nu eşsiz, benzersiz ve ortaksız kabul etmek, sadece ona itaat ve ibadet etmek anlamına gelir. Tevhid inancının amacı en doğru şekilde Allah'ı bilmek ve inanmaktır. Bu amaçla Kur'an Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarını zikrederek doğru bir Allah inancını ortaya koymaktadır. Böylece insan Allah'a bağlı hale gelir. Allah'a sağlam bağlanan onu sever, onunla teselli bulur, ona tevekkül eder, ümit bağlar, haşyet duyar, onu görüyormuş gibi ibadet eder, Allah'ın da kendisini gördüğünü düşünerek hareket eder.²⁰ Tevhid inancını benimsemenin gereği olarak insan, zatına ve sıfatlarına yakışmayan her noksanlıktan Allah'ı tenzih etmek; onu mutlak hüküm sahibi olarak kabul etmek; yalnız ona ibadet etmek ve yalnız ondan yardım istemekle mükelleftir.

Kur'an-ı Kerim, diğer iman esaslarını doğru bir Allah inancı üzerine bina eder. Zira doğru bir Allah inancı sayesinde ancak diğer inanç esasları doğru anlaşılabilir. Mesela; müşrikler melekleri Allah'ın kızları²¹, putları da Allah katında şefaathiler²² ve Allah'a yaklaştıranlar²³ olarak görmüşlerdir. Yahudi-

¹⁷ el-Enbiyâ 21/25. Benzer mesajlar için bkz. el-En'âm 6/42; Yûnus 10/47; er-Ra'd 13/7; el-Hicr 15/10; en-Nahl, 16/36.

¹⁸ Hud 11/25, 25.

¹⁹ el-Ahkâf 46/21.

²⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdül-Muhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicre, 1422/2001), 21/153; Yusuf el-Karadâvî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, terc. Mehmet Nurullah Aktaş (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018), 66.

²¹ en-Nahl 16/57.

²² Yûnus 10/18.

ler Hz. Üzeyr'in, Hristiyanlar ise Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanırlar.²⁴ Bütün bu çarpık inanışlar yanlış Allah algılarının bir sonucudur. İlahî öğretiler sayesinde ancak sahih bilgi ve doğru inanca ulaşmak ve yanlış düşüncelerden korunmak mümkün olur.

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın varlığına²⁵ ve birliğine,²⁶ eşi ve benzerinin olmadığına,²⁷ meleklerle,²⁸ ilahî kitaplara,²⁹ peygamberlere³⁰, ahiret âleminin varlığına³¹ inanmaya çağırarak suretiyle insanı yanlış inanışlardan ve eylemlerden korumak istemiştir. Örneğin; Bakara suresinde “Elçi, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine iman ettiler. (Müminler) “O'nun (Allah'ın) elçilerinden hiçbirini arasında fark gözetmeyiz.” (derler). “İşittik, itaat ettik. Rabbimiz, affına (sığındık)! Dönüş yalnızca sanadır.” derler.³² Buna göre doğru ve yanlışlar bilinmeden insanların hak ve hakikatı bulmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Kur'ân, inanç esaslarını doğru bir şekilde anlatmış, insanları peygamberlerin emrettiği fitrat dinine davet etmiştir. Kur'ân'da küfrü imana, sapıklığı hidâyete tercih edenlerin ise vasat çizgiyi kaybettiklerinden söz edilmiştir.³³

Şüphesiz insanoğlu, Kur'ân'da anlatılan iman esaslarını bir bütün olarak kabul etmekle Mü'min vasfını kazanır. Mü'min Allah'a inandığı gibi peygamberlere, ilahî kitaplara, dirilişe, hesaba ve cezaya da aynı şekilde inanmak zorundadır. Kur'ân için esas olan doğru bir akidenin nasıl olması gerektiğini açık bir biçimde ortaya koymuştur. Elbette için esasında iman olmakla birlikte peygamberlerin tebliğ ettikleri başka hususlar da vardır. Mesela; bütün peygamberler Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve kulluğun sadece ona yapılması gerektiğine çağrı yapmışlardır. Peygamberler hak

²³ ez-Zümer 39/3.

²⁴ et-Tevbe 9/30.

²⁵ er-Ra'd, 2,3,4,5; en-Nahl 10, 13, 65; Kâf, 6-8.

²⁶ İbrâhîm, 10; Enbiya, 22.

²⁷ İhlâs, 4; Şura 42/11, 53.

²⁸ el-Bakara, 2/177, 210, 285.

²⁹ el-Bakara, 2/285; en-Nisâ 4/136.

³⁰ el-Bakara, 2/285; eş-Şûrâ, 42/15.

³¹ el-Bakara, 2/177; en-Nisâ, 4/59; en-Nûr, 24/2; el-Ankebût, 29/64.

³² Bakara 2/285.

³³ Hasan Bulut, *Kur'an'a Göre İnanç ve Davranışlarda İfrat ve Tefrit* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019), 108.

ve bâtil olan inançları tanıtarak hakka tabi olmaya, batıldan uzak durmaya davet etmişlerdir. Onlar ahiret hayatının varlığını vurgulayarak cennete veya cehenneme götüren inanç ve davranışları tanıtmış ve gerekli uyarılarda bulunmuşlardır. İlahi emir ve yasakları uygulayarak insanlara güzel örnek olan peygamberler, hayatın anlamını ve amacını düşünmeye çağırarak insanlara bunun yollarını göstermiş; erdemli bir hayat şeklini tesis etmenin mücadelesini vermişlerdir.³⁴

Netice olarak Kur'ân insanlığı Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, eşi ve benzerinin bulunmadığına, her türlü noksan sıfatlardan beri; bütün üstün sıfatları taşıdığına inanmaya çağırır. Allah'ın emirlerine uymaya, yasaklarından kaçınmaya davet eder. Allah ile kul arasına birtakım araçların konulması düşüncesini, şeytanlara ve tağuta tabi olmayı reddeder. Böylece tevhid inancının tüm insanlara ulaştırılması gereken Kur'ân'ın başta gelen evrensel bir mesajı olduğu anlaşılmaktadır.

2. Ubûdiyyetin Allah'a Tahsisi

Ubûdiyyet kelimesi tezellül³⁵ göstermek, boyun eğmek anlamına gelir. Mübalağa kalıbı olan ibadet ise tezellül etmenin nihai noktasıdır. İbadet edilmeyi de sadece en büyük lütuf sahibi olan hak eder ki o da Yüce Allah'tır.³⁶ Ubûdiyyetin sadece Allah'a has kılınması tevhid inancının önemli bir unsurudur.

Ubûdet/ubûdiyyet alçalma, açığa vurma; ibadet ise tevazu etmenin, alçak gönüllülüğün ve hürmetin en son şekli olarak açıklanır.³⁷ Ancak ubûdiyyeti daha üst sınır olarak gören yaklaşımlar da vardır. Buna göre; insanın Yüce Allah'a hürmet, tevazu, sevgi ve itaat göstermesi, onun rızasını elde etmesi maksadıyla ortaya koyduğu dinî içerikli davranışlara ibâdet; daima Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde olmasına, hayatını bu bilinçle sürdürmesine ve bu yöndeki duyarlılığına ise ubûdiyyet denir. İbadette belirli fiillerin ortaya konması öne çıkarken ubûdiyyette ise bu fiillerle elde edilen ahlak ve manevi olgunlaşma dikkat çeker. Aslında ibadetin gayesi de ubûdiyyet ma-

³⁴ Muhammed Abduh, *Risaletü't-Tevhid*, tahk. Muhammed Ammare (Beirut: Daru's-Şurûk,1994), 109-112.

³⁵ Kulun Rabbine karşı kendisini hor ve hakir göstermesidir. Bkz: İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu mekâyisü'l-luğa*. Cilt 6. Beirut: Dârü'l-Fikr, 1979, "a-be-de" mad.

³⁶ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Seyyid Geylanî (Beirut: Dârü'l-Marife, ts.), 319; D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.) 1115.

³⁷ M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (İstanbul: Azim dağıtım, 2011), 1/135.

kamına ulaşmaktır.³⁸ Genellikle ibadet ile ubûdiyyet kavramları birbiri yerine kullanılmaktadır.³⁹

Mevdudî (v.1979), Kur'ân'da ibadetin kölelik, itaat ve tapınma anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Buna göre;

a) İbadetin kölelik, itaat ve emirlere uymak anlamında kullanılması

Abid; ibadet eden,⁴⁰ tapınan demektir. Tapınan ile kul-köle olmak aynı anlama gelir. Bu bakımdan peygamberler yalnızca Allah'a ibadet etmeğe çağırırken Allah'tan başkasına tapınmayı, hizmetçi, kul-köle olmayı, itaat etmeyi reddetmişlerdir. İbadet kelimesinin asıl anlamı da budur.⁴¹ Mesela bu âyetlerde ibadet; kölelik, itaat ve emirlere uymak anlamında kullanılmıştır:

“Sonra Musa’yı ve kardeşi Hârun’u âyetlerimizle ve apaçık bir delille, Firavun'a ve yöneticilerine göndermiştik. Fakat onlar, kibirlenmiş ve yücelik taslayan bir toplum olmuşlardı. Onlar şöyle demişlerdi: “Toplumları bize kölelik ederken, bizim gibi olan bu iki insana inanır mıyız hiç!”⁴² Hz. Musa da şöyle dedi: “Başıma kaktığın bu nimet İsrailoğullarını köle kılmandan ötürüdür.”⁴³

Âyette “Musa ve Hârun’un kavmi bizim kölemizdir.” ifadesi ile Firavun “Onlar bizim kölemiz ve emirlerimize itaat edenlerdir.” demek istemiştir.

b) İbadetin itaat anlamında kullanılması

“Ey Âdemoğulları! Sizden şöyle söz almamış mıydım: ‘Şeytana tapmayın; şüphesiz ki o, sizin için apaçık bir düşmandır?’⁴⁴ Kendisine itaati terk edenlerin cezaya çarptırılacağını haber veren yüce Allah meleklerle şöyle emredecektir: “Zalimleri, eşlerini (onlar gibi olanları) ve Allah’ın peşi sıra tapmış olduklarını toplayın! Onları cehennemin yoluna iletin.”⁴⁵ Bu iki âyette ibadet kelimesi itaat etmek anlamında kullanılmıştır.⁴⁶

³⁸ Semih Ceyhan, “ubudiyet” DİA (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/33.

³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 135.

⁴⁰ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 2.

⁴¹ Ebu'l Ala Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, terc. Muhammed Han Kayanî (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 3/379.

⁴² el-Mü'minun, 45-47.

⁴³ eş-Şuarâ 26/22.

⁴⁴ Yâsîn 36/60.

⁴⁵ es-Sâffât 37/22-23.

⁴⁶ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4/17.

c) İbadetin tapınma anlamında kullanılması

Kur'ân-ı Kerim'e göre, ibadet kavramının tapınma anlamında kullanıldığını gösteren iki işaret vardır. Birincisi; herhangi bir kimse için yapılan secde, rüku, elleri bağlayıp dikilme, tavaf, kabri öpme, bir şey adama ve kurban kesme gibi merasimler genellikle tapınma amacıyla yapılmaktadır. Bu merasimler ister bir mabuda yaklaşmak amacıyla yapılsın isterse şefaata kazanmak düşüncesiyle yapılsın fark etmez. İkincisi ise "herhangi bir kimseyi sebepler dairesinde yetkili zannedip kendi ihtiyaçlarını gidermek için ona niyazda bulunmak, sıkıntı ve belalar karşısında ondan yardım dilemek, tehlike ve zararlardan kurtulmak için ona iltica etmektir. Bu iki eylem türü de Kur'ân'ın tapınma tanımına uymaktadır. Örnek olarak şu âyetler zikredilebilir:

De ki: "Bana Rabbimden apaçık deliller geldiğinde (de) Allah'ın peşi sıra yalvardıklarınıza tapmam bana yasaklandı ve bana 'Âlemlerin Rabbine teslim olman' emredildi."⁴⁷

"Sizden de Allah'ın dışında yalvardığınız şeylerden de uzaklaşıyorum ve Rabbime yalvarıyorum. Umarım ki Rabbime duada mahrum olmam." Sonunda (İbrahim) onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşınca ona İshak'ı ve (bir süre sonra da torunu) Yakup'u bağışlamıştık; her birini de peygamber yapmıştık."⁴⁸

"Allah'ın peşi sıra kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek kişilere yalvarandan daha sapkın kim olabilir ki! (Oysa) onlar, bunların (müşriklerin) yalvarmalarından habersizdir. İnsanlar (mahşerde) toplandıkları zaman, (tapanlar) onlara (taptıklarına) düşman kesilir ve kendilerine kulluk ettiklerini inkâr ederler."⁴⁹ Bu üç âyette de ibadet kavramı (ilah) tanrı yerine konulan şeylere dua, yakarma ve onlardan yardım istemek anlamında kullanılmıştır.⁵⁰

Ubûdiyyet/kulluk sadece Allah'a mahsustur. Zira yegâne Hâlik, İlâh ve Rab Yüce Allah'tır. Bu bakımdan kulluğa zarar veren her türlü inanç ve davranışlardan sakınmak gerekir. Zira bir kısım davranışlar ve düşünceler, Allah'ın hukukunu ihlal manasına gelir. Niyet farklı da olsa zamanla şirk hali-

⁴⁷ el-Mü'min, 40/66.

⁴⁸ Meryem, 48-49.

⁴⁹ el-Ahkâf 46/5-6.

⁵⁰ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4/320-321; *Kur'an'a Göre Dört Terim*, terc. Cahit Koytak, 44-49.

ni alacağı için baştan sakınılması gerekir. İyi niyetle yapılması bu gerçeği değiştirmez.

Yüce Allah'a itaat etmek suretiyle onun rızasına erişmek ve muttaki olmak mümkündür. Yüce Allah muttakilere sonsuz nimetleri vadetmiştir. İnkârcı olanlar ve şükür etmeyenler ise hor ve hakir olarak cezalandırılacaklardır. Kulluğun sadece Yüce Allah'a yapılması gerektiği Kur'ân'da şöyle haber verilmektedir:

Yüce Allah “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz! Umulur ki böylece takvâlı (duyarlı) olursunuz.”⁵¹ Yüce Allah kullarından sadece “Yemin olsun ki sana da senden öncekilere de şöyle vahyolunmuştur: Şüphesiz ki (Allah'a) ortak koşarsan, işlerin elbette boşa gider ve elbette kaybedenlerden olursun! Hayır! Yalnızca Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol!”⁵²

Allah'a kulluk yüce bir mertebedir. Allah'a kulluk eden, ona boyun eğen, bütün mahlûkatın üstünde bir mevki kazanır; Allah'a kul olmaya yanaşmayan kimse de kendisi gibi aciz ve zayıf insanların kölesi olur.⁵³ Allah'a kulluk etmeyenler geçici menfaatler için alçalır ve korkuların esiri olur. Allah'a kul olan ve boyun eğen ise menfaat ve izzeti rabbinden bilir, geçici menfaatler için alçalmaz.⁵⁴

Kur'ân'da ubûdiyyet/kulluk ile alakalı emirler ve yasaklar yer almaktadır. Kur'ân, insana sorumluluklarını hatırlatmakta, insanı tefekküre, tedebbüre ve tezekküre davet etmekte, aklını kullanmaya çağırmaktadır. Böylece insan Rabbini tanısun, onun buyruklarına göre davranışlarını şekillendirsün ve takvalı olsun. Kur'ân'da Allah'ı yegane İlah, Rabb ve Mabud kabul etmenin göstergesi olarak namaz, oruç, zekat, hac ve kurban gibi ibadetler zikredilmektedir. Bununla birlikte adaletli davranma, güzel söz söyleme, hayalî olma, muhtaçlara yardım etme gibi toplumu ayakta tutan güzel davranışlar emredilmekte; kumar, içki, faiz, zina, yalan, çalma, kibirlenme gibi fert ve topluma zarar veren kötü davranışlar yasaklanmaktadır. Böylece Kur'ân insana sorumluluklarını hatırlatarak onu eğitmektedir.

⁵¹ el-Bakara 2/21.

⁵² ez-Zümer 39/65-66.

⁵³ Nursi, *Sözler*, 429.

⁵⁴ Seyyid Kutup, *Fizilali'l-Kur'an*, terc. Mehmet Emin Saraç vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.), 7/325.

Yüce Allah kâinat ve içindeki varlıkları insana hizmet amacıyla yaratmış; insanı da iman ve kulluk için yaratmıştır. Diğer bir ifade ile kâinatın yaratılmasının büyük bir neticesi insanın Allah'a kullukta bulunmasıdır. Allah, bütün varlık alemini kuşatan mülkiyete sahiptir. O, yaratan, yaşatan, rızık veren ve terbiye edendir. Buna karşılık insanın da iman ve itaat ederek rabbine mukabelede bulunması gerekir.⁵⁵

Cenâb-ı Hâk, insanları ve cinleri yalnızca kendisine ibadet etmeleri için yaratmıştır.⁵⁶ Bu kulluk görevini en iyi şekilde ifa eden peygamberler, bu hususta ölçüleri zikretmiş, bu ölçülerin dışına çıkan her türlü tutum ve davranışı da aşırılık olarak göstermişlerdir. İbadetlerde hedef, bireyi istikamet ve itidal çizgisine yaklaştırmak olduğu için nefsin, tüm aşırılıklardan uzak tutulması, ibadetlerde ölçüye uymanın bir gereğidir.⁵⁷

Allah'a hakiki kul olabilmek için ilahi ahlakla ahlaklanmak gerekir. İnsan acizliğini, muhtaçlığını ve kusurunu bilip Cenâb-ı Hâk'a yönelmek ve itaat etmek suretiyle kul olduğunu gösterir. İman edip sorumluluklarını yerine getirenler Allah katında bütün yaratılmışların üzerinde bir kıymet kazanır.⁵⁸ Ayrıca kulluk görevlerini yerine getirmek dünya ve âhret saadetine vesile olur. Hakiki kul olabilenlerin dünya işleri dahi düzene girer; manevi şahsiyetleri kemale erişir.⁵⁹ Allah'a kul olan mütevazı, halim ve selimdir fakat Yüce Allah'tan başkasının karşısında eğilmez; fakir ve zayıftır fakat Mâlik-i Kerim'in ebediyet âleminde vereceği serveti düşünerek gönlü toktur. Allah'ın sonsuz gücüne dayandığı için kuvvetlidir, asıl gayesi Rabbinin rızasını kazanmaktır.⁶⁰ "Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz."⁶¹ âyetinde, yalnızca Allah'a itaat edenlerin birlik ve beraberlik içinde başarıya ulaşacakları, kulluktan yüz çevirenlerin ise dağılıp zelil duruma düşecekleri mesajı verilmektedir.⁶²

⁵⁵ Nursî, *Lem'alar* (İstanbul: Söz Basım Yayım, 2006), 153.

⁵⁶ ez-Zariyât: 51/56.

⁵⁷ Hasan Bulut, "Kur'an Bağlamında Dindarlık-İtidal İlişkisi", İslam ve Yorum IV, ed. Serkan Demir vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 2/56.

⁵⁸ Nursî, *Sözler*, 429, 734.

⁵⁹ Nursî, *İşâretü'l-İcâz*, 193.

⁶⁰ Nursî, *Sözler*, 191-195.

⁶¹ el-Fâtiha 1/5.

⁶² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/154.

3. Tefekkürü Çağrı

Arapçada “fıkr”, bilgiyi bilinene doğru sevk eden güçtür. Tefekkür ise bu gücün akıl bakış açısına göre hareket etmesidir. Kalpte bir sureti meydana gelen şeyler için kullanılan tefekkür, insanlara özgü bir düşünme biçimi olup işlerin hakikatlerine ulaşmak için onları irdelemek ve araştırmaktır.⁶³ Tefekkür kalbin lambasıdır, kalp onunla hayrını ve şerrini, yararlarını ve zararlarını görür. Kendisinde tefekkür bulunmayan kalb, karanlıklar içinde hocalar.⁶⁴ Daha açık bir ifade ile tefekkür; “bilgiyi sistemli, yönleme uygun, öncesi ve sonrası ile bütün bağlantıları sağlıklı bir şekilde kurarak, derin kavrayışla işlemek ve bir karara varmaktır.”⁶⁵

Gelişigüzel bir düşünme tefekkür olarak düşünülemez. Zira bir düşünme eyleminin tefekkür sayılabilmesi için bilgiden hareketle yeni bilgiye ulaşmak, bir sonuca hedeflenmek ve bir yönleme uygun çabalamak gerekir.⁶⁶ Tefekkürde önemli olan husus ise nesnelere ve hadiseler üzerinde düşünerek bir sonuca varmak ve ibret almaktır.⁶⁷

Bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı sağlayan tefekkür akıl, zihin ve kalp ile alakalı bir faaliyettir. Kur'an'da genellikle, Yüce Allah'ı tanımak ve onun mesajlarına tabi olmak amacıyla insan tefekküre davet edilmektedir. Kur'an'da tefekkür ile yakın anlam ilişkisi olan tedebbür, te'akkul, tezekkür, teemmül, ibret, basiret gibi kavramlar kullanılmaktadır.

Kur'an, kâinatı bir tefekkür alanı olarak gösterir. Kainattaki varlıklar üzerinde tefekküre davet edilen insan bu sayede afaki (insanın dış alemiyle ilgili) ve enfüsi (iç alemine dair) âyetlerin farkına varabilmektedir.⁶⁸ Kur'an bu gerçeğe şöyle işaret etmektedir: “İnsanlara ufuklardaki ve kendi nefislerindeki delillerimizi ileride göstereceğiz ki onun (Kur'an'ın) gerçekliği onlara apaçık olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?”⁶⁹

Bu âyette geçen el-âfâk (ufuklar) ifadesiyle kastedilenin “yıldızlar, gecegündüz, aydınlıklar, karanlıklar vs.” olabileceği söylenirken; enfüs ile kastedilen ise “yavrular, ceninler, ana rahmindeki karanlıkların içindeki oluşum-

⁶³ Bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 384.

⁶⁴ el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 67.

⁶⁵ Ahmet Ay, <https://www.milatgazetesi.com/yazarlar/ilahi-ogretide-tefekkur-1> (02.03.2024).

⁶⁶ Ay, <https://www.milatgazetesi.com/yazarlar/ilahi-ogretide-tefekkur-2> (02.03.2024).

⁶⁷ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998), 395.

⁶⁸ <https://www.mehmetgormez.com/ilmihikmetmarifet/tefekkur> (29.02.2024).

⁶⁹ el-Fussilet 41/53.

lar, insanlar” şeklinde yorumlanmaktadır.⁷⁰ Bu ayete göre yer altında, yer üstünde, denizlerde, uzayda olduğu gibi insanın iç dünyasında da Allah’ın varlığına ve birliğine işaret eden çokça deliller vardır.

Kur’ân, kâinata dair düşünüp aklını kullananlar için nice deliller bulunduğunu haber vermektedir. Kâinat ve içindekiler üzerinde tefekkür etmek, ibret almak ve sanata bakıp sanatkarı bulmaya davet içindir. Kur’ân kâinat-taki her bir varlığın, yaratıcı olarak Yüce Allah’a işaret ettiğini, Allah’ı tesbih ettiklerini ve O’nun birer ismine dayandığını ilan etmektedir. Bu bakımdan Kur’ân, varlıklara bakıp ne kadar güzel yaratıldıklarını ve ne güzel bir surette Sâni’nin cemaline delâlet etiklerin tefekkür etmeye davet eder.⁷¹ Örneğin Kur’ân, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişmesinde akıl sahipleri için ibretler bulunduğunu, bunların yaratılışını tefekkür ederek Allah’ı hatırlayan, öven ve O’ndan bağışlanma dileyenleri şöyle haber vermektedir:

“Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişmesinde (birbiri peşine gelişinde) derin akıl sahipleri için deliller vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerineyken (her zaman) Allah’ı hatırlarlar; göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu batıl olarak (boş yere) yaratmadın. Sen yücesin. Bizi cehennem azabından koru!”⁷²

“Kur’ân insanın yaşamasına zemin hazırlamak için yeryüzünü uygun şartlarda yaratanın yüce Allah olduğunu şöyle hatırlatmaktadır: “Yeri döşeyen, onda ağırlıkları ve ırmaklar yaratan, orada bütün meyvelerden çiftler çiftler var eden O’dur. Geceyi de gündüzün üzerine O örtüyor. Şüphesiz ki bunlarda düşünen bir toplum için dersler vardır.”⁷³

Canlıların hayatlarını idame etmeleri için suyu indirenin; aynı su ile canlanan bitkilerden tatları, kokuları ve renkleri farklı meyveler ve sebzeleri çıkarmanın Allah olduğu da şöyle hatırlatılmaktadır:

“Canlıların hayatlarını sürdürebilmesi için suyu indiren de Allah’tır. Gökten sizin için suyu indiren O’dur. Ondandır (size) içecek vardır hem de hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler vardır. Allah) o (su) sayesinde sizin için ekin, zeytin, hurma, üzüm ve diğer meyvelerin hep-

⁷⁰ <https://www.kuranokuyan.com/el-Fussilet/41/53>.

⁷¹ Nursî, *Sözler*, 853.

⁷² Âl-i İmrân 3/190-191.

⁷³ er-Ra’d 13/3.

sinden yetiştirmektedir. Şüphesiz ki bunda düşünen bir toplum için bir delil vardır.”⁷⁴

Bu ve benzeri ilahî öğretilerde insanı düşünmeye, rabbini tanımaya, O'na itaat etmeye ve böylece kurtuluşa davet vardır.

Enfusî âyetlerde de insanı hakka ulaştıran nice deliller vardır. İnsanın birtakım süreçlerden geçerek yaratıldığını belirten Kur'ân, bunun ancak mutlak güç sahibi olan Yüce Allah'ın işi olduğunu vurgulamakta ve insanı akletmeye davet etmektedir. Çünkü aklını kullana, tefekkür eden insan ancak tahkiki imana ulaşabilir.

“Sizi (önce) topraktan, sonra nutfeden (zigottan), sonra ‘alaka’dan (embriyodan) yaratan, sonra sizi bebek olarak (ana rahminden) çıkaran, sonra yetişkinlik çağınıza ulaşmanız, ardından da ihtiyarlanmanız için sizi (yaşatan) O’dur. İçinizden daha önce vefat ettirilenler de vardır ve belirli bir vakte ulaşmanız için (sizi yaşatan da O’dur). Umulur ki akıl edersiniz.”⁷⁵

Bu ve benzeri âyetlerde⁷⁶ insanın yaratılış süreci anlatılarak bunun üzerinde tefekkür edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Aklını kullanan ve tefekkür eden insan yüce Allah'ın sonsuz kudret ve azamet sahibi olduğunu idrak edebilir.⁷⁷

İnsanları putlara tapmaktan, yanlışlara sapmaktan kurtararak tevhid inancına kavuşturmayı hedefleyen Kur'ân, kâinat ve içindeki varlıklar üzerinde tefekküre çağırdığı gibi bizzat kendi âyetleri üzerinde derin düşünmeye davet eder.⁷⁸ Örneğin; Kur'ân üzerinde tedebbür edilerek okunması şöyle tavsiye edilmektedir:

“(Bu Kur'ân), âyetlerini derinlemesine düşünsünler ve derin akıl sahipleri (gerçeği) hatırlasınlar diye sana indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır.”⁷⁹ “Onlar, Kur'ân'ı inceden inceye düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpler(in)de kilitleri mi var?”⁸⁰ “Onlar bu sözü (Kur'ân'ı) hiç düşün-

⁷⁴ en-Nahl 16/10-11.

⁷⁵ el-Mu'min 40/67.

⁷⁶ Bk. Hac 22/5; el-Mü'minûn 18/12-14.

⁷⁷ Râzî, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Amr. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrül-kebir)*. Cilt 32. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1420/1999, 27/530.

⁷⁸ Mustafa Çetin, “Kur'an'da Tefekkür Kavramı”, *DE Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, (1994), 44-45.

⁷⁹ Sâd 38/29.

⁸⁰ Muhammed 47/24.

mediler? kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi!”⁸¹

Kur'ân-ı Kerim, üzerinde düşünölsün; mana ve hükümleri anlaşölsün; emirleri, yasakları ve tavsiyeleri uygulansın; kıssalarından dersler çıkarölsün; uyarıları ve müjdelerini hatırdâ tutsun; böylece dünya ve ahiret saadetine vesile olsun diye Rahman'ın kullarına bir ikramdır.⁸²

Kur'ân hem bir zikir hem de bir fikir kitabıdır. Başka bir ifade ile Kur'ân hem gerçekleri hatırlatan hem de varlıklar üzerinde düşünmeye çağöiran bir kitaptır. Zira Kur'ân insanın varlıklara bakıp Allah'ı hatırlamaya ve ibret almaya yönettir. Kur'ân kâinatı, insanı, hayatı, ölümü düşünerek anlamaya sevk eder; bu hakikatleri tefekkür etmeye davet eder.

Bir alim ve mütefekkür olarak Said Nursî (v. 1960) de tefekkürle alakalı âyetleri tefsir ederek Kur'ân'ı kainatın bir tür tercümesi olduğuna dikkat çekmekte ve Kur'ân ışöğında insanı tefekküre, Allah'ın yüceliğini kabul edip O'na itaate davet etmektedir. Örneğinin şu veciz ifadelerinde bunu görmökm mümkündür: “İ'lem Eyyühe'l-Azîz! Dünyada sana âit çok emirler vardır. Ama ne mahiyetlerinden ve ne âkîbetlerinden haberin olmuyor: Biri, cesettir. Evet, cesedin genç iken lâtif, zarîf ve güzel gül çiçeğine benzerse de ihtiyarlığında kuru ve uyuşmuş kış çiçeğine benzer ve tahavvöl eder. Biri de hayat ve hayvaniyettir. Bunun da sonu ölüm ve zevaldir. Biri de insanıyettir. Bu ise, zeval ve beka arasında mütereddittir. Dâim-i Bâkînin zikri ile muhafazası lâzımdır.”⁸³

Tefekkür insanı Allah'ın yüceliğini takdir etmeye, nimetlerin asıl sahibinin Allah olduğunı anlamaya; O'na şükretmeye, hamd etmeye sevk eden önemli bir güçtür. İnsan ilim, irfan, özgür düşünce, cömertlik ve merhametle tefekkürde derinleşebilir.⁸⁴ Cehalet, gaflet, kibir ve taklit ise tefekkürü zayıflatıp kısırlaştöiran unsurlardır.⁸⁵

Netice olarak Kur'ân kainatı, içindeki varlıkları, insanın yaratılışı gibi pek çok konuda insanoğlunu tefekküre, akletmeye yönettörek tevhid inan-

⁸¹ el-Mu'minûn 23/68.

⁸² Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf'an haqâ'iki gâvâmizi't-tenzil*. Cilt 4. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407/1986, 4/90.

⁸³ Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, 157-158.

⁸⁴ Ay, <https://www.milatgazetesi.com/yazarlar/ilahi-ogretide-tefekkür-3>

⁸⁵ İbrahim Akgün, “Tefekkür ve Tefekküre Engel Durumlar”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 2015: 103.

cını benimsemeye çağırır; fert ve toplumun saadeti için insanlara sorumluluklarını hatırlatır. Hesap gününden haberdar ederek ilahî buyruklara riâyet etmeye çağırır. Bunu gerçekleştirenlerin kurtuluşa ereceğini müjdeler. İşte, tefekküre davet yönüyle de Kur'ân evrensel mesajlar içermektedir.

4. Yalnız Allah'tan Yardım İstenilmesi

Duâ kelimesi de da'vet ve da'va kelimeleri gibi 'de-a-ve' kökünden türemiştir. Da'vet veya da'va ise seslenmek, yakarmak, yardım isteğinde bulunmak, davet etmek, teşvik etmek gibi manalara gelir.⁸⁶ Seslenmek, çağırarak, yardıma çağırarak, Allah'tan dilekte bulunmak, O'na yakarmak gibi manalara gelen dua kelimesi zamanla anlam genişlemesine uğrayarak davet etmek, ileri sürmek, istemek, teklif etmek, teşvik etmek, sevk etmek, hatırlatmak, namaz kılmak, Allah'a yalvarmak, Allah'tan yardım dilemek gibi manalarda kullanılır hale gelmiştir.⁸⁷

İnsan Allah'a kul olmakla mükelleftir. Kulluk; Rabbini övmek, ondan istemek, ona teşekkür etmek, itaat etmek ve yalvarıp yakarmakla gösterilir. Dua kul ile Allah arasında bir iletişim halidir. Mü'min Rabbine dua ederek onunla iletişimini sürdürmeli; iyiliğe ulaşmanın gereklerini yerine getirmelidir ki Rabbinden karşılık alabilsin.

Allah'ın halis kulları hâllerini Rabbine arz eder, isteklerini ona sunarlar. Kur'ân bunun yolunu göstermektedir. Yüce Allah kulların dua etmeleri gerektiğini şöyle ifade eder: De ki: “Duanız olmasaydı, Rabbin size neden değer versin ki!” (kâfirlere de ki): “Siz ise elbette (gerçeği) yalanladınız. Onun için ileride (bu günah size) yapışacaktır!”⁸⁸

Müfessirler genellikle bu âyetle ilgili şu yorumu yapmışlardır: Allah sizin kendisine yaptığınız dua, iman ve kulluğunuza arzu duymasaydı size özen göstermez ve durumunuzu önemsemezdi.⁸⁹ Başka bir yoruma göre ise âyetin ilk cümlesinde muhataplar müslümanlar ise anlam “Allah'a yalvarmanız, ona ibadet etmeniz sebebiyle değer kazanırsınız.”; eğer muhataplar müşrik iseler “Allah'tan başkasına yalvarmanız olmasa, Allah sizinle uğraşmaz (sizi

⁸⁶ Bkz. İsmail b. Hammâd el-Cevherî. *es-Sihâh Tâcu'l Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye* (Beirut: Dâru'l İlm, 1979), 1/403; İsfahânî; *Müfredat*, 169-170.

⁸⁷ Bayraktar Bayraklı. *Yeni Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001), 2/431.

⁸⁸ el-Furkân 25/77.

⁸⁹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* (Beirut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984), 3/104.

cezalandırmaz); siz (Kur'ân'ı, Allah'ın emirlerini, ilkelerini) yalanladınız; onun için azap yakanızı bırakmayacaktır.” şeklinde olur.⁹⁰

Bu âyette verilen mesaj şöyledir: Allah'ın hoşnutluğunu kazanmanın ve azabından emin olmanın yolu sadece Allah'a itaat etmekten ve ona yalvarmaktan geçer. İnsan hata yapmaya müsait bir varlıktır. Hata yaptığında hemen tövbe ederek Allah'tan bağışlanma dilemesi gerekmektedir. Kur'ân, bunu şöyle haber vermektedir: Hz. Âdem ve eşi kendilerine yasak kılınan meyveden tattıkları zaman Yüce Allah onları buldukları cennetten çıkardı. Hatalarını anlayan Hz. Âdem ve eşi şöyle dua ettiler: “Rabbimiz! Biz kendimize haksızlık ettik. Bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen elbette kaybedenlerden olacağız”⁹¹

Görüldüğü gibi Hz. Âdem ve eşi hatalarının farkına varmış ve ey bize ihsanda bulunan Rabbimiz! Biz, yasakladığın bir işi yaparak nefsimize zulmettik. Pişmanız, eğer tevbenizi kabul etmez, bizi affetmez ve rahmetinle bize muamele etmezsen, zarar edenlerden oluruz, diyerek af dilemişlerdir. Âyette verilen mesaj şöyledir: İnsan Allah'ın yasaklarından sakınmalıdır. Allah'ın yasaklarını ihlal eder duruma düşerse Hz. Âdem gibi hemen pişmanlık duyup af dilemesi gerekir. Eğer şeytanın yaptığı gibi pişman olmaz ve hatasını savunursa Allah'ın rahmetinden uzaklaşır, zarara uğrar.

Sahih bir hadiste de “Dua başa gelene de başa geleceğe de yarar sağlar. Dua ediniz”⁹² şeklinde buyurularak duanın etkili taraflarına dikkat çekilmiştir. Hz. Âdem de duanın bu yönünü bilerek Rabbine istiğfarda bulunduğu için onun tövbesi kabul edilmiştir. İşte Hz. Âdem'in doğru zamanda, doğru kelimelerle affa mazhar olması, çaresizlik girdabına düşen insanoğlunun da bağışlanabileceğine bir umut ışığı olmaktadır. Dolayısıyla günahlara bulaşan insan, tövbe-i nasuh ile Rabbine iltica ederse affedilmenin yanı sıra iç huzura kavuşabilir, böylece mutlu bireylerin yetişmesine de katkı sağlayabilir.⁹³

Tevhid mücadelesini veren peygamberler, inkârcı toplumlara karşı Allah'tan yardım istediklerini Kur'ân'da birçok âyette haber verilmektedir.

⁹⁰ <https://www.kuranokuyan.com/> el-Furkan 25/ 77.

⁹¹ el-A'raf 7/23.

⁹² Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Daavât”, 1.

⁹³ Hasan Bulut, *Kur'an Kıssalarının Motivasyona Etkisi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınevi, 2023), 70-71.

Mesela; Hz. Nûh, yıllarca kavmini hakka davet etmiş ancak başarı elde edemeyince “Rabbine “Yenik düştüm, yardım et!” diyerek yalvarmıştı.⁹⁴ Hz. Nûh’un bu duasında rabbine karşı adeta “Evet ben bir kul olarak mağlup oldum ama bu mağlubiyetim, kendisi hakkında hiç ümit kalmamış kesin bir mağlubiyet değildir. Rabbimin yardımıyla yine de bu yenilginin sona ereceğinden umutluyum”⁹⁵ diyerek tevekkül etmiş ve umudunu yitirmemiştir.

Hz. Lût uzun bir süre kavmini hak yola davet ettiği halde kavmi ahlaksız davranışlarından vaz geçmemiştir. Bunun üzerine Hz. Lût, “Rabbim! Onların yaptıkları işin (sonucundan) beni ve ailemi kurtar!”⁹⁶ “Şu bozguncu topluma karşı bana yardım et!”⁹⁷ diyerek Allah’a yalvarmıştı.

Görüldüğü üzere sözü edilen iki peygamber de inkârcı toplum karşısında çaresiz bir duruma düşünce kendilerine sadece mutlak kudret sahibi Allah’ın yardım edebileceği inancıyla O’ndan yardım dilemişler. Bu örnekleri zikreden Kur’ân, Allah’ın emirlerini tebliğ edenlerin de zorda kalmaları durumlarında ümitsizliğe kapılmadan Allah’a yalvarmaları gerektiği mesajını vermeyi amaçlamaktadır.

Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail, halis bir niyetle Kâbe’yi inşa ederlerken Allah’tan bunun kabulünü talep ettiler, soylarından insanlığa yol gösterecek bir elçi göndermesini istediler:

“Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenler(den) kıl; neslimizden de boyun eğen bir ümmet (kıl)! Bize ibadet usullerimizi göster; tevbemizi kabul et! Şüphesiz ki yalnızca sen tevbeleri çok kabul edensin; çok merhametlisin. Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine tilavet edecek (okuyup aktaracak), onlara Kitap ve hikmeti (doğru hüküm verme yeteneğini) öğretecek, onları arındıracak bir elçi gönder! Şüphesiz ki yalnızca sen güçlü olansın; doğru hüküm verensin.”⁹⁸

Hz. İbrahim ile oğlu İsmail’in yaptığı duanın kabul edildiği, o elçinin Hz. Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Resûlullah, “Allah, İbrâhim’in çocuklarından İsmâil’i, İsmâil’in çocuklarından Benî Kinâne’yi, Benî

⁹⁴ el-Kamer 54/10.

⁹⁵ Mehmet Kılıçarslan, *Edebî Açıldan Kur’ân’daki Duâ Ayetleri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006), 56.

⁹⁶ eş-Şuarâ 26/169.

⁹⁷ el-Ankebût 29/30.

⁹⁸ el-Bakara 2/128-129.

Kinâne'den Kureyş'i, Kureyş'ten Benî Hâşim'i, Benî Hâşim'den de beni seçti" diyerek kendisinin İsmail peygamberin soyundan geldiğini belirtmiştir.⁹⁹

Âyetlerde verilen mesaj: Kişi zamanı sadece yaşadığı ân ile sınırlı görmemelidir. Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in, yüzlerce yıl sonrasını düşünerek dua ettiler, Allah dualarını kabul ederek insanlığa yol göstermek üzere son peygamber Hz. Muhammed'i gönderdi. Bunu düşündüğümüzde müminlerin de bu güzel duayı yapmaları lazım geldiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

Hız. Musa, Mısır'da kaza sonucu bir adamın ölümüne sebep oldu,¹⁰¹ öldürülme endişesine kapılıp Rabbinin kendisine doğru yolu göstereceğini umarak Medyen'e doğru yola çıktı.¹⁰² Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. Biraz ötede ise hayvanlarının suya gelmesini engelleyen iki genç kız gördü. Onlara, "Meseleniz nedir?" diye sordu, onlar da çobanlar sulayıp çekilmeden biz hayvanlarımızı sulayamayız. Babamız da çok yaşlı biri, diye cevap verdiler. Hz. Mûsâ, onların hayvanlarını suladı. Onlar ayrılırken o da bir gölgeye çekildi.¹⁰³ Zor durumdaydı., ne yapacağını düşünürken Rabbine şöyle niyazda bulundu: "Ey Rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!"¹⁰⁴ Vahiy ışığında düşünen kul muhtaç olduğunun ve güçsüzlüğünün farkındadır. Böyle bir kul Allah'ın her şeyin sahibi, ihtiyaçları gideren ve sesini duyan olduğunun da bilincinde olarak hareket eder. Bu nedenle cevap alacağını umarak halini Rabbine arz eder.

Hız. Musa'nın duası kabul oldu; Hz. Şuayb'ın yanında iş buldu, evlendi. Orada 8-10 yıl kaldıktan sonra Mısır'a dönmek üzere yola çıktı, yolda peygamberlik görevine nail oldu. Firavun'a gidip tebliğ etmesi gerektiği vahyedildi.¹⁰⁵

Kur'ân'da müminlere öğretilen bir başka dua ise şöyledir: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından kuru.¹⁰⁶

⁹⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 1.

¹⁰⁰ Mehmet Kılıçarslan, *Edebi Açıdan Kur'an'da Dua Ayetleri*, 64.

¹⁰¹ el-Kasas 28/15.

¹⁰² el-Kasas 28/22.

¹⁰³ el-Kasas 28/22-24.

¹⁰⁴ el-Kasas 28/24.

¹⁰⁵ el-Kasas 28/25-32.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/201.

Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivâyete¹⁰⁷ göre ise Hz. Peygamber de en çok bu duayı yapmıştır.

Fatiha suresinde ise “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”¹⁰⁸ şeklinde Allah'tan hidâyet talebinde bulunmamız bize öğretilmektedir.

Rahman'ın has kulları soylarından gelecek olanlar için şöyle duâda bulunurlar: “Rabbimiz! Eşlerimizden ve nesillerimizden bize gözler aydınlığı ver ve bizi muttakîlere (duyarlı olanlara) önder kıl!”¹⁰⁹

Kur'an, dünya ve ahiret dengesini önemsemekte, müminlerin kavî ve fiilî duada bulunurken bu dengeyi dikkate almalarını tavsiye etmektedir: Onlardan bir kısmı da şöyle dua eder: “Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver; ahirette de iyilik ver! Bizi cehennem azabından koru!”¹¹⁰ Böylece Kur'an, Allah'a ve ahirete inananların hem dünya hayatı hem de ahiret hayatı için iyilik talep etmesi gerektiğini bildirmektedir.

Kur'an'daki dualarda şu hususa dikkat çekildiği söylenebilir: Kul ile Allah arasında asla araçlara yer yoktur. Kul istediği vakit doğrudan rabbine niyazda bulunur ve isteklerini ona arz eder.¹¹¹

Dua ibadetin özüdür,¹¹² dua kulluktur, nitekim şu âyette geçen dua ifadesi de bu anlama gelmektedir. “Rabbimiz şöyle demiştir: Bana dua edin, size icabet edeyim. Şüphesiz ki bana ibadeti bırakıp kibirlenenler, ileride aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.”¹¹³ âyetteki dua kavramı ibadet ve kulluk anlamını kapsadığı ifade edilmiştir. “Bana dua edin” emri “Bana kulluk edin; ibadeti benden başkasına, putlara ve başka şeylere değil, sırf bana yapın ki duanızı kabul edeyim; size rahmetimle muamele edeyim ve sizi bağışlayayım” şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁴

Dua insanın kul olduğunun farkına varmasıdır. Dua kulun halini Allah'a arz etmesi, ondan yardım istemesidir. Ancak her istenen istendiği şe-

¹⁰⁷ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim, *el-Camiu's-sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), “Zikr”, 26 (N.2690).

¹⁰⁸ *el-Fatiha* 1/6-7.

¹⁰⁹ *el-Furkân* 25/74.

¹¹⁰ *el-Bakara* 2/201.

¹¹¹ Şadi Eren, *Kur'an'da Dua İkimi* (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 72.

¹¹² Tirmizî, “Daavât”, 1.

¹¹³ *el-Mü'min* 40/60.

¹¹⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-kur'an*, 20/352-354; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 4/671.

kilde verilmeyebilir, zira Allah kulunun halini daha iyi bilir. Bu konuda ruhu doyurucu, akli ikna edici açıklama yapan âlimlerden Said Nursi, (v. 1960) kulun Allah'tan istemekle memur olduğunu, her istediğinin verilmeyebileceğini, belki de ondan daha hayırlısının farklı bir şekilde verildiğini, belki de istediği şeyin karşılığının ahirette verileceğini, bunu anlamakta zorlanan kulun “duam kabul olmadı” şeklinde söylenmemesi gerektiğini belirtir. Allah'tan her şeyi bizim arzularımıza uygun tanzim etmesini beklemenin kul-luk edebine aykırı olduğunu şöyle bir misalle anlatır: “Madem Cenâb-ı Hak Hakîmdir. Biz Ondan isteriz, O da bize cevap verir. Fakat hikmetine göre bizimle muamele eder. Hasta, tabibin hikmetini itham etmemeli. Hasta bal ister; tabib-i hâzık¹¹⁵, sıtması için sulfato¹¹⁶ verir. “Tabip beni dinlemedi” denilmez. Belki âhü fizârını dinledi, işitti, cevap da verdi, maksudun iyisini yerine getirdi”¹¹⁷

Netice olarak dua kulun Allah'a itaat etmesi, acziyetini, fakrını Rabbine arz etmesi, ona yalvarması ve ondan istekte bulunmasıdır. Dua Allah'a itaattir. Bu bakımdan dua ibadettir. Dua Allah ile iletişim halinde olmaktır. Allah ile iletişimi iyi olan huzurlu olur. İnsan, muhtaç bir varlıktır, garantisi yoktur. Yarattığı itibariyle kul daima duaya ihtiyaç duyar.

5. Adaletin İkame Edilmesi

Adalet, Kur'ân'da farklı anlam kategorilerinde genel olarak “adl” ve “kıst” kökenli kelimelerle ifade edilmiştir.¹¹⁸ Bu bakımdan adalet; düzen, denge, denklik, dürüstlük, tarafsızlık, eşitlik, eşit davranma, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, doğru davranma, doğru hareket etme, doğru konuşma, misliyle karşılık verme, ihsan ile muamele etme, takvaya yönelme gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁹ Adalet büyük günahlara yaklaşmaktan, küçük günahlar üzerinde ısrar etmekten ve çirkin işlerden korunmak; ifrat ile tefrit arasında orta bir yolu izlemektir.¹²⁰ Adalet; Allah'ın emirlerini onun

¹¹⁵ Mütihazsıs, işinin ehli doktor. Bkz. Nursi, *Mektubat*, 425 lügatlı dipnot.

¹¹⁶ Kinin, sıtma ilacı. Bkz. Nursi, *Mektubat*, 425 lügatlı dipnot.

¹¹⁷ Nursî, *Mektubat*, 425.

¹¹⁸ Bkz. el-Bakara 2/282; Âl-i İmrân 3/18, 21; en-Nisâ 4/3, 58, 27, 129, 135; el-Mâide 5/8, 42,106; el-En'âm 6/115, 152; el-A'râf 7/29, 159,181; el-Enfâl 8/58; Yunus 10/4, 47, 54; en-Nahl 16/6, 90, el-Ahzâb 33/5; eş-Şûrâ 42/15; el-Hucurât 49/ 9; er-Rahmân 55/9; Hadid 57/25; el-Mümtehine 60/8;et-Talâk 65/2.

¹¹⁹ Bkz. İsfahani, 325, 326; Cürçânî, Müfredat, 150-151; Heyet, Şamil İslam Ansiklopedisi, 69-70; Mustafa Çağrırcı, “Adalet”, *DİA* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/341.

¹²⁰ Cürçânî, Müfredat, 151.

gösterdiği şekilde yerine getirmektir. Adaletsizlik ise, Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmektir. Bu durum zulüm, haksızlık ve haddi aşma olarak da tanımlanmaktadır.¹²¹

Yüce Allah'ın bir sıfatı da adl'dir. Allah'ın yaptığı her iş adaletlidir. O, insanı adl/tam bir denge üzere yaratmıştır.¹²² Yani, insan bütün organları birbirine denk şekilde ve dünya hayatına uyum sağlayacak özellikte yaratılmıştır. İnsanı adl üzere yaratan Allah, insana adalet ve iyilik üzere davranmasını emretmiştir.¹²³ İnsanın adalete uygun davranması ancak Allah'ın belirlediği prensiplere uygun hareket etmesi ile mümkündür.

Adalet, tevhid ile bağlantılı bir kavramdır. Tevhid inancının bir gereği olarak gerçekleşir. Çünkü hem Allah'ın hukukuna hem de kulların hukukuna riayet tevhid inancının gereğidir. Tevhid inancını kabul eden ve buna göre yaşayanlar adaleti doğru tesis edebilirler. Kâinatı bir denge ve sistem üzere yaratan ve insanın hayatını düzenleyen, bu amaçla prensipler belirleyen âlemlerin Rabbi'dir. Allah'ın koyduğu sisteme ve belirlediği prensiplere uymayanların adaleti ikame etmeleri mümkün değildir.¹²⁴ Tarih boyunca pek çok yerde mazlum ve mağdurların asıl müsebbipleri adaleti içselleştirmeyenlerdir. Günümüzde de adalet ve insan haklarını savunduğunu iddia eden küresel güç odakları, haksızlıkların ve mağduriyetlerin gerçek müsebbipleridir. Bu güç odakları tarafından ya doğrudan ya da dolaylı olarak zulüm yapılmaktadır. Güçleri olup da seyirci kalanlar zulme ortaktırlar.

Adalet, insanın kendisiyle ilişkisi, insanın Allah'la ilişkisi, insanın insanlarla ilişkisi ve insanın tüm varlıklarla ilişkisini ilahi emirlere göre düzene koymayı amaçlar. Adil insan, en başta tevhid inancını benimseyerek yaratıcısının hakkına riâyet eder. Zira inançta tevhid adalettir; şirk ise zulümdür. Çünkü şirk, Yüce Allah'ın zatına mahsus olan sıfatları, başkalarına da vermek anlamına gelir ki bu da en büyük haksızlık olup âyette “büyük bir zulüm” olarak ifade edilmiştir. Lokman suresinde “Hani Lokman, oğluna öğüt vererek ‘Ey yavrucuğum! Allah’a sakın ortak koşma! Şüphesiz ki şirk büyük bir zulümdür.’ demişti.”¹²⁵

¹²¹ Hikmet Âdem, “İslamda Yönetim ve Adalet Anlayışı”, *Yenifikir*, 8/17 (2016), 88.

¹²² Bkz. el-İnfitâr, 82/7.

¹²³ en-Nahl 16/90.

¹²⁴ Ali Ünal, “Adl”, *Şamil İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Şamil yayınevi, 2000), 82.

¹²⁵ Lokmân 31/13.

Kur'ân'ın temel ilkelerinden biri olan adalet, insanların huzur içinde yaşamalarının da teminatıdır. Adaletin hâkim olmadığı toplumlarda, insan hakları gasp edilir, toplumda huzursuzluklar ortaya çıkar.¹²⁶ Toplamların huzurlu bir şekilde ayakta kalmasını sağlayan önemli etkenlerin başında adaletin tesisi edilmesi gelmektedir. Çünkü adalete riâyet edilmesinde herkesin hakkı gözetilmektedir. Kur'ân adaletili davranmayı, adaletille hükmetmeyi ve adaletille yönetmeyi emreder. Nisa suresinde bu hususa şöyle işaret edilmiştir: “Şüphesiz ki Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletille hükmetmenizi emretmektedir. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor. Şüphesiz ki Allah duyardır, görendir.”¹²⁷ Bu âyette sözü edilen “emanetlerin ehline verilmesi” ve “insanlar arasında adaletille hükmedilmesi” ilkeleri adaletili yönetimin temel prensipleri olup Kur'ân'ın evrensel mesajlarındanır. Kur'ân'a göre bir iş veya görev onu en iyi yapabilene verilmelidir. Bu ilkeye riâyeti emreden Yüce Allah, insan kayırmayı yasaklamıştır. Yetkililerin “yakınlarımız ve arkadaşlarımızdır” diyerek iş ve göreve birilerini tercih ederek başkalarının hakkını zayi etmeleri ilahi buyruğa aykırı bir davranıştır. Adaletili önemseyenler, hakkın hatırını üstün tutarak tarafgirlikten uzak durmakla mükelleftirler.¹²⁸ Çağdaş müfessirlerden Muhammed Esed (v. 1992) âyette “emanetler” kelimesinin genel olarak ilahi hakikatler anlamına geldiği, bunların Kur'ân'a muhatap olanlara tebliğ edilmesi gerektiği görüşüne yer verir. Ayrıca O, bunların müminlere emanet edilebilecek olan herhangi bir maddi gücün veya ahlaki sorumluluğun yerine getirilmesine, bir Müslüman topluluğun dünyevi gücü veya politik hâkimiyeti uygulamasına ilişkin buyruklar olduğunu ifade eder.¹²⁹

Kur'ân, adaletille hükmetmeyi ve emanetleri ehil olanlara vermeyi emreder.¹³⁰ toplumun her alanında adaletili tesis etmeyi ve haksızlığın önüne geçmeyi amaçlamıştır. Hz. Peygamber de bu amaçla pek çok tavsiyede bulunmuş, adaletille hükmedenlerin Yüce Allah katındaki değerlerine işaret ederek

¹²⁶ Emine Ögük, “Adalet İlkesi, İnsan ve Toplum Üzerindeki Yansımaları: Mâtürîdî Örneği”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 37 (2022), 1/1-30.

¹²⁷ en-Nisâ 4/58.

¹²⁸ Mehmet Okuyan, <https://www.kuranokuyan.com/el-mü'min> 40/60.

¹²⁹ Muhammed Esed. *Kur'an Mesajı*, terc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret yayınları, 1999), 1/150.

¹³⁰ Bkz. en-Nisâ 4/58, el-Mâide 5/42; en-Nahl 16/90.

övmüştür. Yüce Allah adil yöneticileri, Rabbına kulluk ederek büyüyen gençleri, kalbi mescitlere (namaza) bağlı olanları, birbirlerini Allah için sevenleri, iffetsizlikten kaçınan yiğitleri, Allah için gizli infak edenleri, Allah'ı anıp gözyaşı dökkenleri başka bir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde, arşın gölgesinde gölgelendirecektir.¹³¹ Adil yöneticilerin Allah'ın rızasına nail olacakları müjdesini veren Hz. Peygamber, adaletle yönetmeyi ve hükmetmeyi teşvik etmiştir. Hz. Peygamber insanlar arasında zengin-fakir, güçlü-zayıf gibi ayrımcılığı reddetmiş ve her türlü haksızlığa karşı durmuştur. Hz. Peygamber'in, adaletle hükmedilmesi yönünde gösterdiği hassasiyeti anlamak bakımından şu olay dikkat çekicidir. Hz. Âişe (ra) den rivâyet edildiğine göre, Mahzûm kabilesinden bir kadın hırsızlık yapmıştır. Soylu bir kabileye mensup olan birinin ceza alacak olması Kureyşlilerin ağırına gitmiştir. Bunun üzerine, bu kadının affedilmesi için birisinin Resûlullah'a aracılık yapması gerektiğine karar verdiler ve bunu ancak Allah Resûlü'nün çok sevdiği Üsâme b. Zeyd yapabilir, diyerek Usame'yi gönderdiler. Üsâme gidip konuyu Peygamber'e arz etti. Resûlullah: Yüce Allah'ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyor-sun, dedi. Sonra kalkıp bir halka bir konuşma yaptı ve şöyle buyurdu: Sizden evvelkilerin helâk olmalarının sebebi, onlardan asil biri hırsızlık yaptığında ona dokunmamaları, güçsüz biri hırsızlık yaptığında ise onu cezalandırmalarıdır. Vallahi Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun da elini keserdim."¹³²

Hz. Peygamber, güçlü ve itibarlı olanlar ile zayıf ve kimsesiz olanların farklı muameleye tabi tutulmaları ve hukuk önünde eşit muamele görmemeleri toplumların helak sebebi olduğunu belirtmiştir. Adaletin, fert ve toplum için son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Zira toplumlarda **emniyetin, egemenliğin ve hâkimiyetin temeli adaletle dayanır.**

¹³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim el-Buhârî, *el-Camiu's-sahîh* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.), "Ezân", 36.

¹³² Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, Hudud, 2; Muhyiddin Nevevî, *Rîyazu's-salihin ve Tercemesi*, terc. Kıvamuddin Burslan-Hasan Hüsnü Erdem (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.), 2/70-71.

Sonuç

Tevhid inancı islam'ın bütün unsurlarına temel teşkil eden bir ilkedir. İslam'ın temel kaynağı olarak Kur'ân, tevhid inancı üzerinde önemle durmuştur. Tevhid inancında meydana gelen sapma, diğer inanç esaslarındaki saptamalara da sebep olur. Tevhid inancına göre Allah birdir, eşsizdir, benzersizdir, hiçbir şeye muhtaç değildir, tüm ihtiyaçları giderendir. Kâinatı ve içindekileri yaratandır. Bütün canlılara rızık verendir. Kâinatın tasarrufu Yüce Allah'ın elindedir. Hayatı ve ölümü yaratan, hayatın devamını sağlayan, idare eden ve hesaba çeken Allah'tır.

Tevhid inancına göre göklerdeki ve yerdeki hâkimiyet de Allah'a aittir. Tevhid inancı insanı dönüştüren, iyi yönde geliştirendir. Tevhid inancı hayata müdahaledir; inançta, düşüncede, hayat tarzında, ruh ve zihin dünyasında insanı daha dengeli hale getirir. İlahi emirler doğrultusunda birlik olmaya, iyilikte ve takvada yardımlaşmaya, sadece ilahî rıza peşinde koşmaya çağırır. İkilikten, tefrikadan, ikiyüzlülükten sakındırır. İlahî öğretiler bir yandan tevhid inancını benimsetmeye çalışırken öte yandan da şirkin anlamsız ve temelsiz olduğunu vurgulamaktadır.

Tevhid inancı, ilahlığı Allah'a has kıldığı gibi ubûdiyyeti de ona has kılmıştır. Bu inanç, Allah'tan başka ibadet edilecek bir varlığın olmadığına inanmayı, yalnızca ona itaat etmeyi, yalnızca ondan yardım istemeyi, yalnızca ona yönelmeyi esas kabul eder. Kur'ân'da bu "Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz; biz insanlar ve cinleri yalnız bana kulluk etsinler diye yarattım" şeklinde vurgulanmıştır. Mü'min Allah'a koşulsuz itaat ederek, yalnız ondan yardım dileyerek, yalnız ona halini arz ederek Rabbinin rızasına talip olur.

Tevhidin anlaşılması ve benimsenmesi amacıyla Kur'ân, kâinat ve içindeki bütün varlıklar üzerinde tefekküre davet etmiştir. Zira kâinatta görünen düzenin, yüce Allah'ın birliğine, eşsizliğine, kudretine, azametine ve hükümlerine delildir. Ayrıca bu düzen Allah'ın noksan sıfatlarından münezze; kemal sıfatlarla muttasıf olduğunu gösterir. Bunu idrak etmek ancak tefekkür ile mümkündür. Ayrıca dünya hayatının ıslahı ve ahiret hayatının kurtuluşu için de öncelikle tefekküre ihtiyaç vardır. Yeryüzünde ibret nazarıyla gezip dolaşanlar ibret nazarıyla bakar ve ibret alırlar. Böylece dünya ve ahiret saadetinin yolunun ilahi öğretilere uymakta olduğunu idrak ederler.

Adalet; tevhide uygun davranmakt, hakkı üstün tutmak, eşitlik ve dengedir. Allah'ın bir ismi de adl/adil'dir. O, her işini bir denge üzere yaratmıştır. Her işi adaletlidir, her buyruğu adalettir. Allah adaleti emretmiş, haksızlığı yasaklamıştır. Adaletin hâkim olduğu yer aydınlıktır; orada şeffaflık esastır. Ayrımcılığa, adam kayırmaya, hilekârlığa müsamaha yoktur. Adaletin olmadığı yerde zulüm vardır: Zulüm karanlıktır; orada haksızlık, tarafgirlik, riya-karlık vardır. Her hak sahibinin hakkına riâyeti emreden Kur'ân'ın ilkelerine riâyetle ancak adaletin gerçekleşmesi mümkündür.

Tevhid inancını benimsemek, sadece Allah'a kullukta bulunmak, O'ndan istemek, O'na yönelmek, O'na yalvarmak, varlıklar üzerinde tefekkür ederek O'nun yüceliğini idrak etmek, adaleti tesis ederek zulme ve haksızlığa meydan vermemek Kur'ân'ın evrensel ilkelerindedir. Bu ilkelere riâyet etmek, Her dönemde fert ve toplumun huzuru açısından son derece önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Risaletu't-Tevhid*, thk. Muhammed Ammare. Beyrut: Daru's-Şurûk,1994.
- Âdem, Hikmet, “İslamda Yönetim ve Adalet Anlayışı”, *Yenifikir*. 8/17 (2016).
- Âsim Efendi, *Kâmus Tercümesi*. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305, 2/48.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim. *el-Camiu's-sahîh*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.
- Bulut, Hasan. “Kur'ân Bağlamında Dindarlık-İtidal İlişkisi”. *İslam ve Yorum IV*, edt. Serkan Demir vd. 2/47-70. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Bulut, Hasan. *Kur'ân Kıssalarının Motivasyona Etkisi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınevi, 2023.
- Bulut, Hasan. *Kur'ân'a Göre İnanç ve Davranışlarda İfrat ve Tefrit*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l Luğa ve Sihâhu'l Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l İlm, 1979.
- Ceyhan, Semih, “Ubûdiyyet” *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 42/33 (33-34).

- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Basil Uyun es-Sud, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Çağrııcı, Mustafa. "Adalet", *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988)1/341-343). Çetin, Mustafa. "Kur'a'nda Tefekkür Kavramı", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı VIII, İzmir, 1994, (43-59).
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsiru'l-Hadîs*. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslamî, 1984.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Beyan Yayınları, ts.
- Eren, Şadi. *Kur'ân'da Dua İkimi*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*, terc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, terc. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Havva, Said. *Allah'a İnanmak*, terc. Faruk Yılmaz. İstanbul: Yenda Genel Dağıtım, ts.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu mekâyîsu'l-luga*. Cilt 6. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzur, Muhammed b. Cemaluddin. *Lisânu'l-arab*, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993.
- İsfahânî, Râgib. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylanî. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- İslamoğlu, Mustafa. *Alemilerin Rabbi Allah*. İstanbul, Denge Yayınları, 2006.
- Karadâvî, Yusuf. *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, terc. Mehmet Nurullah Aktaş. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.
- Karaman, Hayereddin vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- Kılıçarslan, Mehmet. *Edebî Açından Kur'ân'daki Duâ Âyetleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kutup, Seyyid. *Fizilali'l-Kur'ân*, terc. Mehmet Emin Saraç vd. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.
- Mevdudî, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, terc. Cahit Koytak. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1999.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Camiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Nursî, Said. *İşârâtü'l-İ'câz*, İstanbul: Söz Basım Yayım, 2006.
- Nursî, Said. *Lem'alar*, İstanbul: Söz Basım Yayım, 2006.

- Nursî, Said. *Mesnevî-i Nuriye*, İstanbul: Söz Basım Yayım, 2006.
- Nursî, Said. *Sözler*, İstanbul: Söz Basım Yayım, 2006.
- Öğük, Emine, “Adalet İlkesi, İnsan ve Toplum Üzerindeki Yansımaları: Mâtürîdî Örneği”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 37 (2022), 1/1-30.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Amr. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*. Cilt 32. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420/1999.
- Sallabî, Ali Muhammed. *İslam İnanç Esasları*, terc, Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”, *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, 39/193.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire: Daru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Ünal, Ali. “Adl”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.
- Ünal, Ali. *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1989.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an ħakâ'iki ħavâmizi't-tenzîl*. Cilt 4. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407/1986.

İnternet Kaynakları

- Ay, Ahmet. <https://www.milatgazetesi.com/yazarlar/ilahi-ogretide-tefekkur>, 02.03.2024.
- <https://www.kuranokuyan.com/el-Furkân/25/77>.
- <https://www.mehmetgormez.com/ilimhikmetmarifet/tefekkur>.
- <https://www.milatgazetesi.com/yazarlar/ilahi-ogretide-tefekkur-2>